

Ольга Михайлівна Максимович,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
ім. Богдана Ступарика,
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

УДК 649.68 + 370.114

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО УКЛАДУ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ У ДИТИНИ

В статті розглядається взаємозв'язок духовного і морального виховання. Характеризується поняття «семейний уклад» і його вплив на формування моральних категорій і розвиток духовності.

Ключевые слова: духовність, душевність, духовно-моральне виховання, семейний уклад, семейное виховання.

Intercommunication of spiritual and moral education is examined in the article. A concept is characterized domestic mode and his influence on forming of moral categories and development of spirituality.

Key words: spirituality, heartfeltness, spiritually moral education, domestic mode, domestic education.

У сім'ї закладаються основи ціннісно-мотиваційної, поведінково-діяльничної, емоційно-вольової та духовної сфер. У призмі сформованості цих сфер можна говорити про вихованість дитини, як якості, що буде визначати повсякденну поведінку, ставлення до інших людей на основі толерантності, любові, поваги, доброзичливості.

Дитина пізнає себе через світ батьків, інших людей. Сім'я створює сприятливий емоційно-психологічний мікроклімат, заснований на неповторному родинному затишку і батьківській любові (дослідження Т. Алексеєнко, М. Боришевського, О. Докукіної, В. Костіва, О. Максимович, В. Постового й інших вчених). Слушною є думка Т. Поніманської, що батьки відіграють вирішальну роль в усвідомленні та переживанні дитиною таких моральних категорій, як доброта, любов, щастя, гідність людини, честь роду, відданість батькам, вірність [8].

В українському педагогічному словнику зазначено: духовність – індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Під духовністю розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу. Душевність характеризується добрим ставленням людини до оточуючих, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З нею співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення життя. Людина духовна у тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є важливим завданням виховання [2].

На важливість формування духовної культури людини вказує те, що суспільство потребує не тільки професіонала-спеціаліста, який має достатньо знань,

а й з високим рівнем духовності та моральності, оскільки освіта не гарантує високого рівня духовно-моральної вихованості.

У статті аналізуються особливості виховного впливу батьків на формування у дітей духовності. Як структурна одиниця суспільства, сім'я дзеркально відображає загальний його стан, зокрема, таку його характеристику, як духовно-моральна культура суспільства. Політична й економічна кризи у житті суспільства вплинули і на його духовно-моральну сферу, що суттєво відбилося на морально-психологічній та матеріальній складових і функціях сім'ї.

Сім'я є першим джерелом інформації і впливу на дитину. Цей вплив може бути позитивним, хоча, в окремих випадках, і негативним. У дослідженнях учених, педагогів, психологів розкрито різноманітні типології сучасних сімей, залежно від мети дослідження, виокремлено типи сімей, які не повністю виконують або не виконують свою виховну функцію. Як підкреслює провідний учений І. Бех, у перші роки в дитини починають формуватися високі соціальні мотиви та благородні почуття і від того, як вони будуть сформовані, багато в чому залежатиме її подальший розвиток [1]. Ми не ставимо завданням вводити іншу класифікацію сімей, на основі виконання виховної функції, проте, підкреслимо, що в умовах сьогодення важливим є соціалізація дитини, залучення її до міжособистих стосунків.

Сім'я укладом, ставленням батьків один до одного, дитини, інших членів родини, привчає дитину до моральних норм, поведінки і показує наслідки порушення норм чи окремих вчинків для оточуючих. Провідним методом формування моральних якостей, навичок поведінки є показ способу дії, що супроводжується поясненням. Крім цього методу необхідно використовувати оцінку дій і вчинків дитини: схвалення,

заохочення, покарання, приклад дорослих, виправлення. Діти намагаються копіювати поведінку близьких їм людей. За умови панування в сім'ї поваги, любові, доброти, щедрості, толерантності, милосердя, співчуття, діти також набувають моральних якостей, що віддзеркаляються в їх поведінці та вчинках, а ці засоби педагогічного впливу будуть стимулювати дітей до саморозвитку і самовдосконалення зсередини, що й буде виявлятися назовні.

Дитина повинна знати, що є життєві ситуації, коли почуття обов'язку вимагає виконувати роботу, що є непривабливою і небажаною на цей час для неї. Тоді внутрішня і зовнішня мотивації підкріплюються визнанням, що викликає стан задоволення. Так формується вищий рівень духовності, що пізніше, у дорослому віці, буде характеризуватися мудрістю.

Ми погоджуємося з твердженням О. Кисельової, що, духовність характеризується безкорисністю, волею, емоційністю. Стверджуючи, що «духовність – соціальне явище, продукція і глибинна основа культури, прояв «людського в людині», матеріалісти називають духовними й безкорисливими такі моральні стимули поведінки, як прагнення до добра й справедливості, допомоги іншим, при цьому «совість і обов'язок є прямими інструментами духовності» [4].

Поряд з духовним вихованням моральне виховання ріднить те, що в ньому оцінюються не тільки практичні дії, а й спонукання, наміри, мотиви. Моральне виховання веде людину до здатності відносно самостійно визначати власну лінію поведінки без зовнішнього контролю, керуючись совістю, почуттям гідності. Моральне виховання слугує одним із засобів духовного виховання, але аж ніяк не вичерпує його. Духовне виховання істотно стимулюється засобами інтелектуального, естетичного, фізичного виховання, але не забезпечується, не гарантується жодним з цих засобів, разом взятими. Духовне виховання не забезпечується (не гарантується), у тому числі, й релігійною освітою, тому, що вона також може нести різні плоди.

У зв'язку з цим, можемо говорити і про духовну обдарованість. Ми хочемо заперечити міф, що обдаровані діти – це ті, які схоплюють на льоту, швидко думають, краще вчать. Обдарованість характеризується наполегливістю, працьовитістю, глибоким і стійким інтересом до певної діяльності. Тут відіграє важливу роль внутрішня мотивація, бо духовність буде визначатися внутрішнім станом, моральними почуттями, якостями, що будуть репрезентувати прагнення до духовного прогресу (морального, розумового, діяльнісного), активності.

Для духовно обдарованих дітей характерним є роздуми про проблеми життя-смерті, вибору, сенсу життя, що стимулюватиме їхні прагнення до самовдосконалення. Ця внутрішня мотивація буде формувати «Я-концепцію» особи, що також визначатиметься зовнішньою мотивацією дитини у потребі, увазі з боку дорослих, враженнями про себе, які складатимуться членами сім'ї.

Тобто, належна реалізація батьками і дорослими членами сім'ї виховної, емоційної (задоволення потреб у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті) функцій та функцій духовного спілкування (взаємне духовне збагачення), забезпечить самовизначення і самовдосконалення дитини, підготовку до життєдіяльності у суспільстві. Ці функції, притаманні сім'ї, реалізуються нею комплексно. При цьому, зміни в одному з аспектів життя сім'ї призведе до зміни активності в інших функціональних аспектах. Разом з тим, зазначимо, що рівень матеріальної забезпеченості не повинен істотно впливати на виховання дітей.

А. Макаренко підкреслював, що «безглуздим і безнадійним є намагання деяких батьків відмежувати дитину від впливу життя і підмінити соціальне виховання індивідуальним домашнім... це скінчиться невдачею: або дитина вирветься з домашньої катівні, або ви виховате виродка» [5].

Підтвердженням цього є те, що в останні роки стало немало підлітків-правопорушників з цілком забезпечених і, на перший погляд, благополучних сімей. Це пов'язано з тим, що сім'я своїм, ніби то благополучним ззовні укладом, не виконує ту духовно-виховну функцію, яку образно описав великий педагог: «Наші діти квітнуть на живому стовбурі нашого життя, ... це чудовий яблуневий сад... Важко не милуватися таким садом, важко не тішитися ним, а ще важче не працювати у такому саду. Будь ласка, займіться цим ділом: обкопуйте, поливайте, знімайте гусінь, обрізуйте сухі гілочки... Це порівняння дасть можливість... з'ясувати... хто виховує дитину – батьки чи життя?» [5].

Не секрет, що невдоволеність дитини взаєминами з батьками буде впливати на внутрішню мотивацію формування «Я-концепції» (знання, допитливість, захоплення, визнання, стан задоволення, внутрішні відчуття тощо), що ззовні проявиться у вимогах дорослих, потребі уваги в дитини з боку дорослих. Ця невдоволеність буде штовхати її до самоствердження, самовизначення за межами сім'ї, що проявлятиметься у схильності до агресивної поведінки, крадіжок, хуліганства, вживання алкоголю, нікотину, а може і наркотиків.

Для прикладу можна вказати, як співвідноситься вплив матеріальних і соціально-психологічних негараздів на одну з більших потреб людини (дитини) – вітальні потреби, потреби у ласці. Ми не ставили спеціально предметом нашого дослідження вивчення цих потреб, проте, пряме спостереження за студентською молоддю, результати анкетування наводять на роздуми, а саме:

1) практично кожен студент користується мобільним телефоном. Вважаємо, що 50% батьків також мають ці засоби зв'язку, але у них не вистачає часу хоча б один раз на день зв'язатися між собою, щоб привітатися, сказати ще раз, що люблять одне одного і просто поцікавитися справами;

2) студенти багато часу витрачають на спілкування по телефону чи через Інтернет, при цьому, не вистачає їм часу на спілкування з батьками.

Роздуми з цього приводу можуть підтверджувати думку, що чим діти доросліші, тим більше втрачається контакт, зокрема, духовний і душевний з батьками. А відстороненість від батьків у майбутньому призведе до непорозумінь, недовіри, конфліктів поколінь. Чим це можна пояснити?

Результати проведеного анкетування серед студентської молоді показують, що:

1) 24% молодих людей вказують, що в їхніх сім'ях ніколи не було колективного обговорення важливих, а то й зовсім буденних, простих проблем;

2) бабусі і дідусі живуть окремо і участі у справах сім'ї та обговоренні проблем не беруть (42%);

3) для батьків є важливою тільки їхня успішність в навчанні (76%);

4) небажання обговорювати інші проблеми, у зв'язку з відсутністю часу (56%);

5) майже 73% молодих людей висловилися, що спільних обідів чи просто зібрань увечері за столом для обговорення прожитого дня чи певних проблем вони не пам'ятають, хіба що святкові зібрання у певні релігійні свята (Різдво, Великдень тощо);

6) 80% молодих людей ніколи не збирались разом з батьками для перегляду телепередач чи читання книжок.

Результати підтверджують хибність думок батьків на зміст і сутність виховання дітей у сім'ї. Тобто, виховний потенціал, який несуть в сім'ї батьки, бабусі та дідусі родиною не використовується. Це можна пояснити звичайним поняттям «сімейний уклад». На думку Л. Николаєвої, основою сімейного укладу є моральна позиція сім'ї, що характеризується сформованою сукупністю інтелектуальних і моральних норм, ставлення батьків до життя, праці, дітей [7], а Л. Маленкова вважає, що сімейний уклад, це коли в сім'ї здебільшого складається визначене ставлення до ціннісних орієнтацій суспільства, що реалізуються в укладі її життя, побуті, веденні господарства, організації свят, у різних формах дозвілля, спілкуванні з визначеним колом рідних, друзів, знайомих [6].

Таким чином, поняття «сімейний уклад» характеризує специфіку повсякденного життя сім'ї, її духовно-моральний клімат і психологічну атмосферу. Тут соціальне мікросередовище, в якому діти долучаються до системи цінностей, соціальних настанов і ролей, починають розуміти складність і суперечність сучасного суспільства. Інший чинник – це внутрішня і позасімейна діяльність, взаємини членів сім'ї один з одним і з оточуючими людьми, їх особистий приклад, сімейні традиції і, звичайно, педагогічна освіченість і компетентність (культура) батьків, «здоровий розум і житейська мудрість», що проявляється у комплексі педагогічних впливів, уміння організувати життя і діяльність дітей у сім'ї, відповідно до віку дитини.

У характеристиці сімейного укладу, з погляду сімейного виховання, важливими є цілеспрямовані дії батьків, що поєднуються з об'єктивним, але стихійним впливом сім'ї. Неусвідомлені, неконтрольовані впливи (манера поведінки, звички, спосіб життя

тощо) на дитину, формують її цінності, орієнтації, потреби, інтереси, звички, поведінку. Психологічна атмосфера сім'ї буде обумовлювати зміст внутрішньо сімейних взаємовідносин і сприятиме формуванню духовності чи бездуховності у дитини.

Таким чином, духовний розвиток особистості на сучасному етапі набув надзвичайної актуальності. Формування духовності у дітей є невід'ємною складовою сімейного виховання. Проблема духовного і морального виховання потребує належної уваги з боку держави, педагогічної науки, зокрема, підготовки майбутніх вихователів, учителів, науково-педагогічних працівників до організації духовного і морального виховання дошкільників, учнів, студентів.

Використані літературні джерела

1. Бех І. Д. Виховання особистості : книга перша / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 275 с.
2. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1977.
3. Жаровцева Т. Г. Сімейний уклад як основа виховання духовності дитини / Т. Г. Жаровцева // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.obljust.lviv.ua/files/Zharovceva_tezy.pdf.
4. 3. Кисельова О. І. До проблеми духовно-морального виховання дітей дошкільного віку / О. І. Кисельова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.obljust.lviv.ua/files/Kisiliova_tezy.pdf.
5. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К.: Радянська школа. – 1978. – 325 с.
6. Маленкова Л. И. Педагоги, родители и дети / Л. И. Маленкова. – М.: ТОО «Интел Тех», 1994. – 216 с.
7. Николаева Л. М. О некотором своеобразии формирования нравственных идеалов школьников в семье / Л. М. Николаева // Специфика семейного воспитания в современных условиях. – М., 1979. – С. 50–55.
8. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку : [монографія] / Тамара Іллівна Поніманська. – Рівне: РДГУ, 2006. – 352 с.

